

Oponentský posudek

Věra Exnerová

Islám ve společnosti Ferganské doliny za carské a sovětské vlády

(vedoucí disertační práce Prof. Luboš Kropáček)

Autorka disertační práce si zvolila skutečně neotřelou problematiku soužití islámu (ve smyslu kultu, institucionálních struktur i životního stylu) s klasickým kolonialismem carského Ruska a s „postkoloniálním“ sovětským obdobím. Velmi rozvážně přistoupila k zadání tématu, neučinila totiž „taktickou“ chybu, která se zde přímo nabízela – totiž pokusit se o globálnější deskripci islámských společností, etnik a národů Střední Asie v daném období. Místo toho se správně soustředila na jedinou oblast – Ferganskou dolinu. K tomuto výběru měla dostatečnou motivaci: a) subjektivní (oblast zná z vlastní zkušenosti během dlouhodobých pobytů); b) objektivně se jedná o jednu z politicky i kulturně klíčových oblastí Střední Asie.

Autorka tak mohla zvolit cestu skutečně hluboké analýzy relativně ucelené, geopoliticky významné oblasti s vysokou koncentrací obyvatelstva, tradicemi vyspělé městské islámské kultury a schopností adaptovat se na více či méně brutální metody akulturace během carského i sovětského období, a přitom si zachovat alespoň základy vlastní kulturní a duchovní identity. Základem práce je nepochybně historický přístup, respektující chronologickou osu výkladu i jednotlivé metody historiografického výzkumu. Zároveň se autorka pustila do nesnadné analýzy témat, jichž se chápou spíše sociální antropologové (sociální vztahy v rodině, etnicko-klanové komunity, postavení ženy apod.), aniž by její výklad vybočil ze základní zvolené metodologie a sklouzával do někdy až chaotických, rádo by abstraktních a teoreticky se tvářících výkladů, v nichž se ztrácí smysl pro historická fakta a jejich kauzální zřetězení. Autorka není vystudovaná orientalistka a jako taková svým pojetím vstoupila na tenký led problematiky, jejíž nevyzrálý nebo neopatrný výklad by mohl být předmětem kritiky islamologů a specialistů příbuzných oborů. Jako oponent-islamolog konstatuji, že autorka se tohoto úkolu zhostila velmi zodpovědně. Vzhledem k tomu, že nejsem specialista na oblast Střední Asie, zaujal mne především výklad o neblahém postavení náboženských nadací (waqfů, zejm. za stalinské kolektivizace), úloha mešit v v místních komunitách, uctívání svatých a další aspekty „nekonformního“ islámu ve zmíněných obdobích. Až na několik neobratných formulací, jež zřejmě vyplývají z nedostatečného osvojení si „islamologického diskurzu“, a několik nedostatků v transkripci autorka projevila důkladnou znalost obecné problematiky islámu (základní rituální povinnosti, sufismus a lidový islám, systém klasického islámského vzdělání apod.).

Práce není jen „první svého druhu v češtině“, jak se někdy obligátně zdůrazňuje, je skutečně solidním vědeckým příspěvkem ke studiu dějin, kultury a náboženství oblasti, jež byla a dodnes namnoze zůstává nezpracovaným prostorem, (což má různé důvody, včetně povrchnosti a tendenčnosti současných prací mnoha západních autorů nebo politické nestability regionu). Za zmínku stojí především analýza rusifikace místní kultury v kontextu carské koloniální politiky a proměny ateistické propagandy a sovětizace v různých etapách dějin Sovětského svazu. Zajímavý a podnětný k dalšímu výzkumu je např. pohled autorky na problematiku vztahu ruské sociální demokracie a posléze i Leninovy bolševické strany na náboženskou otázku (viz s. 22 a pozn. 64), kdy Leninův postoj nevybočoval z hranic antiklerikálního postoje a odkazu francouzské revoluce, ovšem postoj Rusů k islámu byl

v daném regionu patrně vždy vnímán jinak než jakkoli brutální sekularizace ve Francii nebo tvrdý antiislamismus Mustafy Kemala v republikánském Turecku.

Zajímavá je analýza metod sovětské moci, zvláště některé konkrétní projevy (ss. 30–31) jako demonstrativní svlékání parandži, likvidace šarí'atských soudů apod. Pokud se bude chtít autorka tématu dále věnovat, právě zde vidím nezmapovaný prostor pro další výzkum na téma forem revoluční sekularizace společností obecně a islámských zvláště. Nabízí se nejen skutečně detailní analýza situace v celé sovětské Střední Asii a v muslimských oblastech Kavkazu, nýbrž i její komparace s analogickými procesy v Kemalově Turecku či později v ba'thistickém Iráku, šáhovském Íránu, nebov Britské Indii a jinde.

Důležitá je pasáž, kde autorka vysvětluje pragmatické ideologické využití islámu v SSSR v 50. letech v souvislosti se změnou zahraniční politiky. Tento trend s různými peripetiemi pokračoval i v 70. a 80. letech a byl patrný jak v ryze ideologických textech a postojích Kremlu, tak v pracích, které jinak nepostrádaly punc určité akademické solidnosti.

Připomeňme si alespoň „dvojakost sovětského přístupu k íránské revoluci 1979 a vývoji v Afghánistánu po převratu 1978.

Po formální stránce nelze práci nic zásadního vytknout. Obsahuje obvyklý úvod s příslušnými pasážemi o tezích a cílech práce a kritické připomínky k pramenům a literatuře. Ty snad mohly být ještě o něco obsáhlejší. Tento „nedostatek“ však plně vyvažuje obsáhlá bibliografie, jež je velmi přehledně členěna. Rovněž slovníček základních pojmů a mapová příloha danou práci zhodnocují. Práce je tematicky dobře strukturována, výklad je chronologický a jednotlivé kapitoly tvoří provázaný celek. Chybí mi pouze samostatná kapitola nebo alespoň několik zásadnějších informací o Střední Asii se zvláštním zřetelem k Ferganě ve válečných letech, kdy bylo mnoho mužů muslimského vyznání rekrutováno do sovětské armády. Řada z nich zejména v prvním roce války skončila v nacistických zajateckých táborech a byla zařazována do „muslimských“ pracovních a průzkumných oddílů, zejména během stalingradské operace. Zároveň není zmíněna celá problematika etnických čistek a odsunů ve 2. polovině 30. let a letech 1944 a dále, v nichž právě oblast Fergany hrála významnou úlohu. Dramatické změny etnického a klanového složení obyvatelstva se mohly sledovaného tématu hmatatelně dotknout. Pozitivně naopak hodnotím věcný historický přístup k sovětskému období, kdy se výklad dokáže obejít bez expresivních, obsahově prázdných adjektiv a laciné antikomunistické frazeologie, která je typická pro některé současné práce o soudobých dějinách střední a východní Evropy. Právě věcnost výkladu (např. o stalinské politice) má nakonec mnohem expresivnější účinek. K jazykové a stylistické stránce práce mám několik konkrétních připomínek, které mohou být předmětem diskuze při obhajobě.

Přes případné drobné připomínky však studie Věry Exnerové formálně i obsahově splňuje všechny předpoklady a nároky, jež jsou kladené na doktorskou disertační práci. Hodnotím ji jednoznačně kladně a doporučuji, aby po úspěšné obhajobě bylo kladné stanovisko disertační komise postoupeno děkanátu a aby byl autorce udělen titul PhD.

Doc. PhDr. Miloš Mendel, CSc.

vědecký pracovník Orientálního ústavu AV ČR

v Praze dne 30. října 2006